

IDEALIZAM I REALIZAM U ESTETICI HRVATSKOG KNJIŽEVNOG REALIZMA*

Zlatko Posavac

Simptomatično je da se glavna os teorijskog sukoba u hrvatskom realizmu, budući da je primarno književni pokret, nije konstituirala u odnosu prema romantici. Relacija romantika-realizam bila je u Hrvatskoj više usputni problem i pretežno metodičke naravi. Doduše, moguće je reći kako je obračun s romantikom obavljen već u fazi protorealizma. Kad bi i bilo tako, ostaje karakterističnim da je spor — kontrarni, kako se nama čini — ipak najžešći u dilemi realizam-idealizam. Romantiku nitko u to doba više uglavnom i ne brani, iako je uistinu bila u djelima još i te kako prisutna. Suvremenici su spor doživljavali, bar u »drugoj« fazi realizma osamdesetih godina, izričito kao dilemu idealizam-realizam. Čak su je i sami tako nazivali.

Tvrđnju je moguće dokumentirati mnogim primjerima. Dovoljno su ilustrativne u tom pogledu riječi jednog od pristaša realizma (čak verizma tipa Lorenza Stechettija), Marina Sabića, koji kasnije zastupa izrazit neoidealizam. Sabić, naime, piše kako se »u nas koješta o priporu glede realizma i idealizma napisalo bez dovoljno ozbiljnosti i temeljitosti. Mogao bih sada nadodati — kaže dalje Sabić — da se u to pisanje uložilo mnogo strasti. Odatle one pretjeranosti i skrajnosti koje opažamo u naših pristaša jedne i druge škole. »Naši realisti ili, kako se njeki zovu, naturalisti prisižu slipe in verba Emila Zole i družine mu, pa prihvaćaju bez pridržavanja, bez sustežanja ne samo onu množinu dobra, što se bez sumnje nalazi u naturalističkih modernih romanah, nego i krive nazore i mane, u koje upada svaka nova književna škola, osobito u prvo doba žestokih rvanja s okorjelim protivnicima. S druge strane idealisti baš neoprostivom lakoumnošću niječu, neriedko s istim Aristotelom u ruci,¹

* Tekst je dio iz veće cjeline s naslovom »Estetički nazori hrvatskog realizma«.

¹ To pozivanje na Aristotela gotovo će istom formulacijom istaknuti kasnije, iz povijesne distance, Mihovil Kumbol, da bi kritički označio pomutnju pojmovna koja se bila tu i tamo javila u kompleksu problema realizma.

svaku vrijednost knjevrim zdravim plodovom modernog naturalizma, pa ne će nikako da pripoznadu velike zasluge realističkog načela pri ogromnom razvoju novovjekog romana. Ova strančarska pretjerivanja ne mogu koristiti ni našoj književnosti ni našoj kritici.«² Sabić jasno indicira teoretsku polarizaciju ondašnje hrvatske književnosti, a time i bit spora, nastojeći zauzeti posredno stanovište. Emil Podolski će, naprotiv, teoretsku dilemu oštro odsjeći: »Iz svega proizlazi pako, da sva djela ili su idealistička ili su naturalistička. Jer ili pisac izmišlja, laže, ili kazuje istinu. Ono što se obično meće u sredinu i označuje realizmom nije ništa posebna; realizam je uključen u naturalizam.«³

Slika se dakle ponavlja: sukob idealizma i realizma, ne ničega drugog. Kad se izbliže promotri čitav teoretski kompleks, uočljiva je činjenica: većina je teoretskih, kritičkih i estetičkih nazora ukorijenjena u određenoj vrsti estetičkog idealizma, eksplicitno ili implicitno; ili, ako figuriraju kao antitetički, prinuđeni su vis à vis njega na isti horizont promatranja, ili se pak uopće po njemu orijentiraju. Iznimke su doista iznimne (možda jednim dijelom pozitivizam Milivoja Šrepela) i tek bi ih valjalo istraživanjem obraditi.

Tvrđnja u prvi mah može izgledati neuvjerljivom. Stoga su potrebna ne samo dokumentirana obrazloženja nego i neke ograde. Prisutnost se idealizma u hrvatskoj književnoj teoriji realizma uglavnom apsolvira konstatacijom utjecaja njemačke idealističke poetike drugog i trećeg reda s opaskama o konzervativnosti, no i sporednosti. Prije svega napomenuti je kako ovdje nije mišljen idealizam netom spomenutih njemačkih poetičara. I oni su, kao što je poznato, sigurno utjecali, no taj utjecaj, čini se, nije bio sudbonosan. Uopće, riječ i nije o idealizmu strogo filozofskog značenja, naročito ne metafizičkog. Premda i njegovih elemenata ima, ipak je lako uočljivo da je metafizička, ontološka podloga teoretskih koncepata hrvatskog realizma jako neodređena, posve uopćena. Riječ je tu, sit venia verbo, o praktičnom idealizmu i, dakako, estetičkom idealizmu. Pripremna faza, u kojoj je bio od utjecaja tzv. realizam Herbartova tipa i koji je kao formalizam u temelju zapravo idealizam, indicira daljnji razvoj teoretske podloge shvaćanja ljepote i umjetnosti u Hrvatskoj: boreći se protiv idealizma prijašnjeg tipa, a priklanjajući se realizmu Herbartovu jedna struja razvoja odlučila se zapravo za — idealizam. Pa premda ne bi nikako bilo točno izvoditi teoretsku podlogu estetike hrvatskog realizma iz herbartovske struje, ipak taj qui pro quo idealizma i realizma ostaje indikativan.

Kad je riječ o estetičkom idealizmu hrvatskog realizma, podsjetiti je kako je i Benedetto Croce, boreći se protiv shvaćanja umjetnosti kao receptivnosti, vidio neke bitne srodnosti između estetskog realizma i estetskog idealizma, jer i receptivnost ostaje, kaže on, »podjednako mehanič-

² Marin Sabić, *Realistična književnost i ruski roman*, Vienac, Zagreb XIX/1887, broj 31, str. 492.

³ Emil Podolski, *O književnom naturalizmu*, Hrvatska, Zagreb, br. 103 od 5. lipnja 1886.

ka bilo da slika osjećaje u njihovoj neposrednoj stvarnosti (estetski realizam), bilo da ih svodi na ideale (estetski idealizam) . . .⁴ Dakako da bi se i u slučaju hrvatskog realizma moglo govoriti o »mehanici« koja je teoretski ugrađena u više-manje sve nazore protagonista našeg realizma; ali o tome ovdje nije riječ. Naprotiv, valja istaknuti kako je u slučaju kritičko-teoretskih shvaćanja protagonista hrvatskog realizma-naturalizma pojmovni par idealizam-realizam dobio značaj kontrarnog odnosa direktno potpadajući pod zajednički pojam umjetničkog. Sve polemike i razlike koje su se zbile u hrvatskom realizmu, ma kako bile oštre i žestoko manifestirane, vođene su s kontrarnih, a ne kontradiktornih pozicija: među njima postoje samo stupnjevite razlike jedne iste strukture. Viši rodni, sveobuhvatni pojam bio je koncept estetičkog »realizma«, gdje su »idealni realizam« i, uvjetno ga nazovimo, »realni realizam« samo dva pola jednog istog estetičkog fenomena u razvoju hrvatskog realizma-naturalizma osamdesetih godina 19. stoljeća, razvoja koji je uglavnom bio onijentiran — idealizmom.

Evo zašto: veći dio kritičara i estetičara otvoreno je tako i tako zastupao »idealni realizam«; druga pak strana, kad je god, braneći se, naglašavala potrebu realističnosti svog realizma, uvijek upozorenjem na okolnost, da slikajući npr. ljude kakvi jesu odnosno (stara je to Aristotelova objecka) kakvi ne bi trebali biti, zapravo upozorava na ono što bi i kakvi bi morali biti. Tako svagda, i u negativnom, postoji, makar prešutna, relacija prema pozitivnom, prema idealu. A ideal tog idealizma nije bio samo »čisti« estetički, nego je potenciran etičkim. O kakvu etičkom ili estetskom indiferentizmu, pukom fotografiranju i naglašenijem pozitivizmu, a još manje o vrijednosnom obratu, po kojem bi se cijenilo i uvažavalo nešto mimo prihvaćenih ideala, nije u hrvatskom realizmu bilo ni govora.

Već su pristaše radikalnijeg realizma uočili tu identičnu strukturu pogleda koristeći se njome za tumačenje i obranu svojih pozicija. Prikazujući Zoline principe, Emil Podolski pogađa u srž kad kaže: »I idealizam je jedna forma naturalizma i to zato, jer je njen osnov narav, koju on poljepšava. Nu bit mu je uvijek ista: prikazivanje naravi u kojoj je istinitost.«⁵ Da bi se vidjelo kako su stvari stajale, valja samo napraviti obrat: naturalizam je tek jedna forma idealizma. Neće biti slučajno da je Josip Priegl pisao tekst pod naslovom *Emil Zola kano idealista*.⁶ Uostalom, oprezno, najopreznije od svih protagonista govorit će o toj istovjetnosti i sam Podolski, koji je najdosljednije izložio poziciju dosljednog naturalizma: »Naturalizam — piše on — s potpunim pravom uvodi u knjigu svu narav, i liepo i ružno; nu svako kano takovo. Idealizam hoće da je samo liepo dostojno umjetnosti, polazeći sa stanovišta, kako nas

⁴ Benedetto Croce, *Književna kritika kao filozofija*, izbor i prijevod Vladan Desnica, Beograd 1969, str. 35.

⁵ Emil Podolski, *O književnom naturalizmu*, Hrvatska, Zagreb (prije Sloboda, Sušak), br. 63 od 17. travnja 1886, str. 1.

⁶ Josip Prigl, *Emile Zola kano idealista*, Balkan, Zagreb I/1886, br. 1 i 2.

svaki umotvor mora uzdižati. Zato on sve i poljepšava. Naturalizam postizava to drugačije. Ne treba, tvrdi Zola, poljepšavati materije. Djelo uzdiže čitatelja do ljepote, kad u njemu ima 'l'expression personelle'. Subjektivnost piščeva, koja uz strogu objektivnost prikazivanja proviruje iz djela, imade tu zadaću. Prema tome se mjeni veličina pisca. Svrha je dakle s objih stranah jedna, ali su im sredstva različita. Idealistična škola približuje sve ideji ljepote, dočim naturalizam uza svu svoju objektivnost ne odmiče od nje, te nas privodi k njoj.«⁷ A nije li Janko Ibler, pišući povodom *Mrtvih kapitala* Josipa Kozarca potpuno neuvijeno rekao da »realizam ne isključuje srca i nije protivnik idealizmu?«⁸ Znamenita tvrdnja, jer je izriče Ibler, izraziti zagovornik realizma.

U prvim je još okršajima kritičko-manifestnog karaktera suvremenika i aktera hrvatskog realizma bilo nekih relacija spram romantike. Kumičić se proklamiranjem u nas novih principa za pisanje romana (1883) okomio na romantičnu hipertrofiju fantazije, kao što ju je dvije godine ranije ironizirao Ibler u »literarnim pismima«. S druge strane, Pasarić je Kumičiću i njegovim pristašama odmah zamjerio između ostalog baš to što je po njihovim riječima izgledalo kao »da pjesnička djela, pisana u duhu romantičizma, treba vrći u zapečak, a jedini spas da je u Zolinih anatomske romanah.«⁹ Ali Pasarić ujedno hvali Šenou: »*Zlatarevo zlato i Seljačka buna* savršena su djela njegova genija i što se tiče umjetničke koncepcije i idejalnog shvaćanja. Svaka moderna literatura mogla bi se podičiti takimi umotvori . . .«¹⁰ Tezom »idejalnog shvaćanja«, prožet je cijeli Pasarićev tekst *Hoćemo li naturalizmu?* A ista je teza u tom trenutku prisutna i u člancima njegova polemičkog protivnika Đure Galca, koji je tad kritički oštro komentirao Kumičića. Podtekst se »idejalnog shvaćanja« nalazi u najvećem broju tekstova svih tadašnjih autora, pa i onih koji će se javiti kasnije. Pasarić je u tome ostao uvijek dosljedan i nedvosmislen. Prikazujući probleme modernog romana, on je kritički razanalizirao neke postulate realističko-naturalističke ideologije, držeći kako »ne valja tražiti u pjesničkom djelu tendenciju u običnom smislu te riječi, već višu i idealno plemenitu, koja se ne sastoji ni u hiperboličnoj pohvali vrlih značajeva ni u žestokoj borbi i tugaljivim jadikovkama o pokvarenom svijetu, već koja je objektivna i uzvišena nad obične ljudske strasti. Takva je tendencija tek pravi i stalni atribut čiste poezije, o kojoj reče Goethe, da je idealna ispovijed duše.«¹¹ Ne može biti sumnje da u »višoj i idealno plemenitoj« tendenciji umjetnosti, koja je »objektivna i uzvišena nad obične ljudske strasti« i kao

⁷ Emil Podolski, *O književnom naturalizmu*, Hrvatska, Zagreb, 1886, br. 98, str. 2.

⁸ Janko Ibler, *Mrtvi kapitali, pripovijest Josipa Kozarca*; citirano prema Hrvatska književna kritika, II, Zagreb 1951, str. 86.

⁹ Josip Pasarić, *Hoćemo li naturalizmu?*, Vienac, Zagreb XV/1883, br. 52, str. 846.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Josip Pasarić, *Moderni roman*; citirano prema HKK, II, Zagreb 1951, str. 147.

takva jedini pravi atribut »čiste poezije«, ne može biti podlogom ništa drugo do estetički idealizam. Formula je Pasarićeva bila decidirana: »Umjetnost nije puki studij zbiljnosti, već iznalazjenje idealne istine.«¹²

Poznavaocima hrvatske književne povijesti neće biti čudno da je Jovan Hranilović, »velečasni kritičar«, kako ga je zvao Matoš, također zastupao estetički idealizam. U početku će on, doduše, bar formalno, pokušati naći srednji put, tvrdeći u svojoj teoriji novele da je »najbolji novelist koji je ujedno idealista i realista«, jer »pravi pjesnički genij nikada neće pasti u njine skrajnosti«.¹³ Hranilović je pokušao i obrazložiti svoj stav, pozivajući u pomoć — Schillera! Dirajući, kako sam kaže, »u one stare gusle«, u dilemu »realizam ili idealizam«, Hranilović je uskliknuo: »Mili bože! krivo li se shvaćaju ove dvie nedužne rieči. Tko je ikada govorio o čistom idealizmu, tko o čistom realizmu u poeziji? Poezija je čedo dvaju svjetova — kaže Schiller; ona spaja misao i čut; ona dovoda tjelesnog čovjeka do razbora, ona dovodi duhovnoga čovjeka opet do materije...«¹⁴ Može izgledati kako Hranilovićeva pozicija tu nije izdiferencirana, nego je tek slučajno citiranje Schillera. Hranilović, međutim, nije propustio priliku da svoje stajalište eksplicitnije priopći; a činio je to često. Formulacije iz opsežne studije *Pjesme Andrije Palmovića* nedvosmislene su: »Sveta je misija poezije: u vieku materializma oplemenjivati, idealizovati čovječanstvo.«¹⁵ Ili još eksplicitnije: »Ima, ima pjesništvo svoju veliku zadaću baš danas, kad bi materijalizam hotio zatrti carstvo ideala i ideja, koje vode i uzdržavaju svijet pod mudrim okom stvoritelja, da ne posrne u tmuni, kojom bi ga neodoljivo krupni materijalizam obavio...«¹⁶

Za Stjepana Miletića, aktivnog suvremenika realizma i kasnije reformatora hrvatskoga kazališnog života, pouzdano se pak može reći da mu

¹² Josip Pasarić, *Hoćemo li naturalizmu?*, *Vicnac*, Zagreb XV/1883, br. 52, str. 848.

¹³ Jovan Hranilović, *O teoriji novele*, *Hrvatska vila*, Zagreb, I/1882, br. 2, str. 35.

¹⁴ Ibidem — Primijetiti je, makar mimogred, kako je Pasarić spominjao Goethea, kako se Hranilović pozivao na Goethea i Schillera te da su to činili još i drugi protagonisti i suvremenici realizma. Poznavanje njemačke kulture nije nimalo čudno za obrazovane ljude u Hrvatskoj prošlog stoljeća, pa stoga ni pozivanje na Goethea. Karakteristično ipak jest, s obzirom na to da se baš u doba realizma realizirao zaokret i definitivno proširenje kulturnog horizonta mimo njemačke, na ostale evropske nacionalne kulture, posebice francusku. Spominjanje Goethea, međutim, nije bilo slučajno, kao što pokazuje citat kojim se koristi Stjepan plemeniti Miletić: »Najotmjeneje, što se od umjetnika tražiti može, jest: da se drži naravi, da ju proučava, da ju oponaša i da tako nešto stvori, što se njezinim pojavama približuje (Goethe)« (Stjepan Miletić, *O verizmu u kazališnoj umjetnosti*, 1889, citirano prema knjizi: dr. Stjepan pl. Miletić, *Iz raznih novina*, II, Zagreb 1909, str. 90). Goetheov stav prema prirodi, ideje o tipičnom i neka druga shvaćanja nisu mogla biti strana u doba realizma, iako iz toga ne treba izvoditi neke dalekosežnije zaključke.

¹⁵ Jovan Hranilović, *Pjesme Andrije Palmovića*, *Balkan*, Zagreb I/1866, br. 16, str. 252.

¹⁶ Op. cit., br. 21, str. 334.

je stajalište determinirano estetičkim idealizmom. Tvrdio je o svom dobu: »težnja za istinom gotovo prevršuje«. »Košto se prije pretjerivalo u nenaravnosti, nastoji se sada u naravnosti«, te Miletić sarkastično govori kako zapravo ipak nema smisla da nam se »na pozornicu donša: prava krv, pravo bljuvanje, prava anatomija tijela«. ¹⁷ Svoj tekst piše »u korist umjetničkog ideala«, smatrajući da »svrha umjetnosti uopće jest spoznati istinu u najljepšem joj ruhu«, a pravi smisao kazališta nalazi jedino »u spoju naravi s umjetničkim idealom«. ¹⁸

Teoretsko-kritičkom konceptu Jakše Čedomila također je podloga estetički idealizam, koji je kod njega u kasnijim godinama sve izrazitiji. Kad je 1900. govorio *O lijepoj knjizi*, povukao je konzekvencu svoje pozicije dokraja: »Umjetnost nas ima voditi k savršenstvu, naime k uzvišenim čuvstvima...«. ¹⁹ Što je Jakša Čedomil bio predstavnik idealizma, ne začuđuje, ali zato je čudnije kad se u taj tabor uvrsti, npr., i Kumičića. Ostane li čak po strani da je već nitko drugi nego Jakša Čedomil nalazio u Kumičićevim djelima mnogo romantizma, ipak je u strukturi Kumičićevih naziranja vidljiv »realizam«, kojemu je estetičkom, no isto tako i etičkom podlogom idealizam. Kumičić, koji nije izrazit pisac teoretskih i kritičkih članaka, izuzev glasovitog *O romanu* i još nekih, pobliže razmatran, pokazuje ipak dovoljno jasno svoju estetičku fizionomiju. Prikazujući Turgenjeva, on usput iznosi neke opće refleksije: »Pisci, kojim se srce nikada ne ugrije uzvišenimi i plemenitim čuvstvi, ne znaju opisivati tuđa čuvstva, jer ne imaju temelje, ne imaju za to nikakove mjere. Ima pjesnika vrlo darovitih, nu ako nas sile, da se divimo nečemu, što nije udivljenja vrijedno; ako se trse, da nas opoje zanosom za neke knjeposti, u koje mi ne vjerujemo; ako se napinju, da probude u nama sućut za neku osobu, koja nije vrijedna te sućuti, pa ako im čitaoc sam i nehotice ne dolazi u susret, tada se ti pisci oslabljuju, te ne produbljuju ni udivljenja ni zanos, ni sućuti.« ²⁰ Tu Kumičić doduše govori više-manje psihološki točne stvari, no i riječi i terminologija, upravo horizont rezoniranja, nedvosmisleno upućuju na stajalište u čijem se okviru odnosno unutar kojeg estetičkog koncepta kreću navedene teze.

Cjelina se problema strukture estetičkih nazora realista evidentno manifestira dotakne li neposredno estetički klasično relevantne teme: problem ljepote, zatim etičkih, dakle i moralnih relacija, te istinosnog karaktera umjetnosti s obzirom na ljepotu. Već pobrojanje pokazuje klasičnu temu jedinstva ljepote, istine i dobrote. Bude li tome dodana tipična problematika 19. stoljeća, odnos sadržaja i oblika, naznačeno je sve najvažnije u čemu je u istom horizontu mišljenja prepoznatljiva diferencijacija gledišta.

¹⁷ Stjepan Miletić, *O verizmu u kazališnoj umjetnosti*, 1889, prema knjizi: dr. Stjepan Miletić, *Iz raznih novina*, II, Zagreb 1909, str. 89.

¹⁸ Op. cit., str. 90-91.

¹⁹ Jakša Čedomil, *O lijepoj knjizi*; citirano prema: *Izabrana djela*, knjiga II, Zagreb 1944, str. 126.

²⁰ Jenio Sisolski (Eugen Kumičić), *Ivan Turgenjev*, Hrvatska vila, III/1883-84, I. poljeće, br. 1, str. 12.

Pošto je u »Hrvatskoj vili« 1883. publicirana teza »Na ovom je svijetu sve zanimivo, guano i lier, protoplazma i zvijezda Vega«,²¹ kako ju je formulirao Kumičić u programatskom članku *O romanu*, odmah su slijedile reakcije. Galac, koji sam za sebe kaže da je po svom nazoru bio »u uzkom krugu one manjine, koja od pisca pripovijedaka zahtjeva nešto manje nego li je 'analiza i anatomija društva', ali ipak nešto više, nego li su samo 'zdrave oči'«,²² digao je glas protiv Kumičića (i Zole dakako): »Mi tražimo istinu, ali tvrdimo, da onaj nije istinit, koji promatra samo odvratnu stranu ljudskoga života.«²³ priznajući Zoli talent, no smatrajući da je »genij u estetici ružnog«. ²⁴ Pasarić je bio istog mišljenja: »Estetiku rugobe naviešta naturalizam.«²⁵ Pasarić je smatrao kako naturalizam tvrdi »da je samo rugoba dostojna umjetnosti«, patetično dodavši: »on ignoruje najvažniju i najveću stranu života: dobro i liepo...«²⁶ Ibler je, suprotno tomu, dokazivao povodom Kumičićeve *Teodore* (1889): »Riše li pisac samo čestite ljude i svijetle karaktere, ili samo odurne ljude i zločince, kritičaru može to biti svejedno: on mora dozvoliti i priznati piscu suvereno pravo, da uzima ljude i kombinira događaje, kakve god hoće; prikor, koji se često u tom pogledu čuje, te glasi: pesimizam ili optimizam, to je fraza; glavna je i najvažnija dužnost kritičara, da ispitiva, je li nam pisac ljude, koje prikazuje, točno i vjerno prikazao tako, da možemo i moramo vjerovati u njih i u ono što rade. Ako su njegovi karakteri doista živi, čitaocu posve jasni ljudi, on je izvršio svoju glavnu umjetničku zadaću.«²⁷

Naznačivši svoju tezu člankom *Hoćemo li naturalizmu?* (1883), Pasarić ostaje dosljedan, razvivši je kasnije u tekstu *Moderni roman* (1886). »U opisivanju ružnih predmeta ne smije se pisac dati zavesti od strasti, da nam sve iskaže, pa i ono, što mu primitivni ukus i prirodna stidljivost zabranjuje da kaže; inače će si oprljati svoje umjetničko djelo.«²⁸ Na drugom mjestu istog teksta Pasarić ističe kako su »na krivom putu oni pisci, koji oko sebe vide sve crno i tmasto, te prikazuju samo ružna, odurna i nemoralna lica, kao da je cijeli svijet velika kloaka puna blata i kaljuže«. ²⁹

²¹ Jenio Sisolski (Eugen Kumičić), *O romanu*, Hrvatska vila, Zagreb II/1883, br. 8, str. 147.

²² Đuro Galac, *O romanu, Odziv Jeniu Sisolskomu*, Hrvatska vila, III/1884, br. 41, str. 652.

²³ Op. cit., br. 42, str. 668.

²⁴ Op. cit., br. 41, str. 654.

²⁵ Josip Pasarić, *Hoćemo li naturalizmu?*, Vienac, Zagreb XV/1883, br. 52, str. 847.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Janko Ibler, *Teodora, pripovijest Eugenija Kumičića*; citirano prema HKK, II, Zagreb 1951, str. 77-78.

²⁸ Josip Pasarić, *Moderni roman*, 1886; citirano prema HKK, II, Zagreb 1951, str. 159.

²⁹ Op. cit., str. 148.

U direktnoj referenciji na Pasarićev »sastavak«, nazivajući njegov postupak »čudnim i drzovitim«, držeći, štoviše, da Pasarić pokazuje »skrajnje neznanje«, Podolski je pisao: »Valja priznati da nam naturalistički romani ne podavaju uvijek prijaznih slika, nu tome je uzrok drugdje, ne pako da oni tek navalice prikazuju ružne stvari. Tuj treba naturalizam uzeti s prave strane. Naturalizam ustupa mjesto i ružnom elementu. Utoliko je istinita ona izreka, koja je zasnovala cielu sgradu pomutnjah: naturalia non sunt turpia . . . Naturalističan pisac . . . ne smije ničesa zašutjeti . . .«³⁰

Prepirke te vođene su očito u krugu one problematike koja se ticala naturalizma shvaćenog kao potenciranog ili drastičnog realizma. Sami principi realizma očito nisu dolazili u pitanje ni na jednoj ni na drugoj strani. Pravljene su ipak i obostrane »koncesije«, ili, točnije, radikalizam nije usprkos oštirini sukoba ni na jednoj strani bio ekstreman. Ibler je od početka svog rada smatrao kako u prikazivanju »'liepo' i 'realistički' nisu kontradiktorni pojmovi«.³¹ Pasarić opet sa svoje strane dopušta da »smije pisac mjestimice i ružne riječi rabiti, ako želi da vjerno označi kolorit govora svojih neljepih karaktera. Ali — est modus in rebus, sunt certi denique fines, što vrijeđi i za prikazivanje rugobe, koja se ima shvatiti kao poetična licencija, a nipošto kao dogma, kako bi htjeli naturaliste, koji naumice traže i nalaze rugobu u svijetu, te je najradije prikazuju u svojim djelima . . .«³² Uočljivo je, međutim, kako su obje strane limitirane klasičnom problematikom, a spor oko »estetike rugobe« samo je načelnog i normativnog karaktera s obzirom na konvencionalne standarde shvaćanja. Na direktno pitanje »što je lijepo?« u smislu estetički sustavnog mišljenja polemike se nisu osvrnale; ili, ako jesu, bilo je to citiranje. Hranilović citira: »Tiek naravi sa lancem svojih uzroka i posljedica, duh sa svojim dragocijenim misli, stoje jedan naprama drugomu, a njihov sretan izmiraj — to je ljepota' veli Camière.«³³ Ili, u istom tekstu, malo dalje: »Ljepota nastaje idealiziranjem individualnosti i individualiziranjem idealnosti; ona je vidna savršenost.« S druge će strane zastupnici naturalizma zaobići to pitanje svodeći ga na kvalitet umjetničkog djela, posluživši se francuskom formulom: l'expression personnelle. Jedva da je moguće više naći u tom sporu oko ljepote.

Usprkos razlikama u stanovištu, razlike su očito bile metodičke prirode i kretale su se oko jednog drugog problema, koji svoje generalno značenje u razvoju estetičke misli u Hrvata dobiva upravo u doba realizma, da definitivno bude postavljeno »na dnevni red« u vrijeme moderne:

³⁰ Emil Podolski, *O književnom naturalizmu*, Hrvatska, Zagreb (prije Sloboda, Sušak), br. 69, od 24. travnja 1886.

³¹ Janko Ibler, *Literarna pisam*, Sloboda, Sušak IV/1881, br. 140; citirano prema HKK, II, Zagreb 1951, str. 34.

³² Josip Pasarić, *Moderni roman*; citirano prema HKK, II, Zagreb 1951, str. 153. — Na strani 310 istog izdanja prijevod latinske izreke: Ima neka mjera u stvarima, ima napokon nekih granica.

³³ Jovan Hranilović, *O teoriji novele*, Hrvatska vila, Zagreb II/1882, br. 2, str. 35.

sloboda izražavanja, sloboda umjetničkog stvaranja. Svi su je branili, zastupali, priželjkivali, ali — u različitom stupnju. Najviše je na tome inzistirao Ibler, ali ni Čedomil Jakša nije mimoilazio temu. Bila je ona estetički akutna, i, danas, u retrospektivi, mogli bismo reći, kompenzatorna; bila je potrebna kompenzacija, individualna i politička, već prema tome kako u kojem slučaju. Estetički pak kompleks problema relacioniranjem ljepote i umjetnosti krije kod svih istu strukturu: problem »odraza stvarnosti«, uporabimo li moderni izraz, imao je gradualne diferencije — točno u smislu Iblerove izjave: »'lijepo' i 'realistički' nisu kontradiktorni pojmovi«. Svu tajnu krije odgovor na pitanje: što se u stvarnosti podrazumijevalo kao zbiljsko?

Intelektualnu pozadinu sukoba idealizma i realizma dijelom predstavljaju nazori teoretski najobrazovanijeg od suvremenika, tihog i povučenog Franje Markovića. U ponečemu je, dalo bi se naslutiti, bio »siva eminencija«. On nije sudjelovao u sukobima, ali je bio uzorom za mnoge koji su vodili bitku, posebice onih s izrazitijom idealističkom notom (Pasanić, Hranilović, Polietico i dr.). Konstatirala je to već i naša književna povijest (osobito Barac), no, čini nam se, nije dovoljno reljefno upozorila na flagrantan identitet pozicija. Nakon svega ovdje izloženog citiranje jednog mjesta iz Markovićeve *Estetike* (koje citira i Barac) pokazuje to potpuno pouzdano: »Pjesnik, prikazujući samo slabe strane ljudske, a ne uz njih i dobre, tj. samo ružne i izopačene značaje, a ne uza njih i plemenitije, može biti vješt i oštar 'castigator morum', ali nije tankočudan umjetnik, dapače on ne postije ni moralne svrhe svoje u onolikoj mjeri, u koliko ukusan podpun umjetnik, koji, prema zbiljskoj istini životnoj, ne pokazuje samo crne sjene ljudskoga društva, nego i svjetlije mu strane... Istinitiji je pjesnik, koji prikazuje pokraj slabih i zlih strana ljudskog društva također i dobre, nego što je onaj, koji pokazuje samo zle strane, pak zato je i estetički i etički dojam onakova pjesnika potpuniji.«³⁴

U problemu odnosa sadržaja i forme — također području preokupacija Franje Markovića — kod kritičara i teoretičara realizma i opet je prevladavala jedna vrsta estetičkog idealizma; samo, budući da je Franjo Marković svojim shvaćanjima naginjao formalizmu, analizirajući i argumentirajući svoje nazore filozofijski, njegovi ga pristaše ne mogahu slijediti baš u svim kompliciranim izvodima, te su pitanje rješavali direktnije, kraće, jednostavno — jednom riječju, simplificiranije. Ne zanemarujući važnost forme, bez oklijevanja se tvrdi da je »u pjesničtvu... sadržina — glavna stvar«, kaže Hranilović, obrazlažući: »odlučni branitelj pjesničke sadržine mora priznati da je forma upravo ono, kroz što ljepota sadržine bude vidnom; i čim je forma savršenija, tim je sadr-

³⁴ Franjo Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, Zagreb 1903, str. 419; Barac navodi prvi dio ovog citata u knjizi: *Hrvatska književna kritika*, Zagreb 1938, str. 45.

žina milija. Ta što je ljepše, nego liep duh u liepom tielu?«³⁵ Istu tezu izriče Pasarić u raspravi *Moderni roman*: »ideje su ona magična slika, koja pjesničko djelo oživljuje i od skore propasti čuva.«³⁶ »Riječi bez ideja ne mogu ništa« — pisat će u fazi neoidealizma Jakša Čedomil. »Ideja je svjetlost riječi.«³⁷

Bilo bi pogrešno zaključiti da su protivnici grupe koja je iznosila navedena shvaćanja bili pobornici estetičkog primata forme. Nikako. Briga oko forme bila je tu nazočna, ali nije više bilo nazočno ni ono stanoviše što ga je nekad branio Kršnjavi u duhu Herbarta, protiv — idealizma; da je, naime, striktno analiziranje forme — realizam.

Pokuša li se na kraju naći obrazloženje tako naglašeno prisutnim dilemnim situacijama idealizam-realizam, ostalo bi se na pola puta svodeći ga samo na moguće utjecaje i eventualno konzervativne (»reakcionarne«) pozicije, kako se to kadgod želi objasniti. Razloga je mnogo više: ne valja ih tražiti jedino u domaćoj i svjetskoj estetičkoj i općoj kulturnoj tradiciji, starim klasičnim utjecajima i utjecajima aktivno prisutne katoličke ideologije, nego i društvenoj i političkoj situaciji. A bila bi potpuna zabluda označiti prisutnost dileme idealizam-realizam, te idealizma samog, negativno. U nekim je razvojnim fazama doista smetao, kadgod u pojedinostima smiješan s današnjih pozicija, ali je u svojim glavnim predstavnicima, sad više — sad manje realističnima, težio svagda prema istim, zajedničkim ciljevima: socijalnoj pravdi, istini, političkoj, nacionalnoj i umjetničkoj slobodi. Zamisli o putovima i sredstva bijahu im različita, zaviseći nerijetko o političkoj stranačkoj pripadnosti. Radikalniji bijahu tzv. »naturalisti«, pretežno uvjerenjem pravaši, starčevićanci, stekliši. Najviše inovacija hrvatska kulturna, književna i estetička povijest zahvaljuje baš njima. Umjereniji pak bijahu »narodnjaci«, Strossmayerovi i neovisni, te, dakako, oni bliži državnim, vladinim političkim shvaćanjima. Promjena političkih uvjerenja odražavala se i u kritičko-teoretskoj svijesti. (Nekoliko slučajeva prijelaza s radikalnih na umjerenije političke pozicije.) Ali, kako je u oba slučaja važan moment bio angažiranje za vlastitu nacionalnu zajednicu, bio je podjednako potreban politički realizam i idealizam. A to se onda odrazilo i na umjetničkom i na estetičkom području. Idealizmom su zapravo bile prožete obje struje — onim praktičkim: trajna je i tragična sudbina mnogih istinski angažiranih duhova u ovoj maloj nacionalnoj zajednici — idealistički učiniti više nego je realistički moguće da bi se realno uopće opstalo. Tu snagu ima samo etički, moralni apel, koji uzdiže i pokreće, djeluje i čini, no ujedno, gubeći kriterij realnosti, vrlo često ne može doseći ono što normira i želi.

³⁵ Jovan Hranilović, *Pjesme Andrije Palmovića*, Balkan, Zagreb 1886, br. 10, str. 154.

³⁶ Josip Pasarić, *Moderni roman*, 1886; citirano prema HKK, II, Zagreb 1951, str.

³⁷ Jakša Čedomil, *O lijepoj knjizi*, 1900; citirano prema: Izabrana djela, Knjiga II, Zagreb 1944, str. 126.

Sudionici te sudbine bijahu i akteri razdoblja hrvatskoga književnog realizma. Moralni je imperativ bio prisutan u obje linije hrvatskog realizma, potpuno isprepleten, gotovo stopljen s estetičkom problematikom. Obje strane tako preko etičke sfere, angažirane socijalno, politički, nacionalno i estetički u krugu svog djelovanja konstituiraju onu značajnu komponentu ideje humaniteta, koja uz ostale, zajedno s radom Franje Markovića, postaje toliko karakteristična za noviju hrvatsku kulturnu povijest, posebno zagrebačke humanističke tradicije. Možda naivno i oskudno, ali zato jasno, i precizno i odnješito, izriče to u okviru razdoblja hrvatskog realizma, nepopravljiv idealist, a kasnije i smušenjak, Jovan Hranilović: »što bi bio anatom bez čitanja pjesničkih umotvora? Sigurno bi njegov humanitet bio problematičan.«³⁸

U istom smislu teče misaoni slijed kod Alberta Bazale kad je pisao svoju studiju *Filozofijska težnja u duhovnom životu Hrvatske od pada apsolutizma ovamo*. Bazala razmatra šire spletove tema hrvatskoga nacionalnog života, ali se njegova zapažanja mogu aplicirati na netom izložene teme: »kraj idealna raspoloženja za vrijednost i ljepotu obrazovanja, kraj pouzdanja u snagu etičkog opravdanja, jednom riječi kraj duhovno-kulturne afirmacije ipak je i kasnije (Bazala misli na postfeudalno doba 19. stoljeća — op. Z. P.) zaostajao materijalno kulturni interes, nije se pravo razvio etički volutarizam, makar i ne išao za ekspanzijom i osvajanjem, nedostajao je energički smisao za zbilju. Radiikalizam je bio — kako očito pokazuje književna pojava njegova — manje ili više prevučeni idealističkim zanosom, a i politički duh, u kojem je zacijelo trebalo da realizam ima svoje određeno mjesto i ulogu, često je bio ovladan historijskim i legitimističkim romantizmom. U vezi sa kulturnim krugom, u koji je život bio uvršten i nacionalni osjećaj pokazuje tendenciju, da prekorači pojedinačnu ograničenost. Otud mu dolazi značajan potez prema ideji humaniteta, što se kadgod zanosio i kozmopolitskim težnjama, prelazeći preko vitalnih potreba vlastita bića. No i kad se nije tako prelastio, on je tražio vezu sa zajednicom ljudskom i svijest o narodnom »ja« vezala se s osjećajem, da je ono član šireg kruga, izgradnja vlastita života vezala se uz suradnju s njim.«

Budući da nije zadaćom ovoj studiji procjenjivati aplikaciju prikazanih nazora na povijesnu zbilju, zajedno s realnim reperkusijama i umjetničkom praksom, ostaje tek istaći: problemski kompleks idealizma-realizma valja pribrojiti korpusu teza hrvatskoga književnog realizma kao izrazit zasebni specifikum, koji baca vlastitu boju na cjelinu stajališta, zajedno s inovacijama i nazočnim pretpostavkama.

³⁸ Jovan Hranilović, *Pjesme Andrije Palmovića*, Balkan, Zagreb I/1886, br. 21, str. 334.

Zusammenfassung

IDEALISMUS UND REALISMUS IN DER ÄSTHETIK DES LITARARISCHEN REALISMUS KROATIENS

In einem Teil seines Buches »Ästhetische Anschauungen des kroatischen Realismus« stellt der Autor unter dem obigen Titel Betrachtungen über Idealismus und Realismus an. Da der Realismus in der kroatischen Literatur mit einiger Verspätung gegenüber dem europäischen Realismus einsetzt, ist er durch einige Besonderheiten charakterisiert. In seinen theoretischen Abhandlungen und kritischen Auseinandersetzungen finden sich in der Hauptsache alle Thesen wieder, die auch in der übrigen europäischen Literatur die Grundlagen des Realismus und des Naturalismus bilden. Trotzdem liegt in der kroatischen Literatur der Schwerpunkt der Polemik um Realismus und Naturalismus nicht im Konflikt mit der Romantik, sondern konzentriert sich auf die Beziehung zwischen ästhetischem Idealismus und Realismus. Untersuchen wir die theoretischen Grundlagen, so liegt klar auf der Hand, daß sich die Vertreter des literarischen Realismus in Kroatien bei der Frage, ob und in welchem Maße es beim künstlerischen Schaffen nötig (oder erlaubt) ist, die dargestellte Wirklichkeit »ästhetisch zu idealisieren«, d. h. sie in ästhetischer wie moralischer Hinsicht vollkommener zu zeigen als sie ist, in zwei Lager spalten. Die Unterschiede bestanden im Grad der Übernahme der neuen Auffassungen und deren Radikalismus; es bildeten sich also verschiedene Gruppen, je nach ihrer Überzeugung, ob in der Literatur eine stärkere Idealisierung, oder aber eine stärkere Realistik zu postulieren sei. Der Positivismus, der die genannte Literatur- und Stilerscheinung eigentlich charakterisieren müßte, erfährt zu Beginn des kroatischen Realismus keine besondere Ausprägung. Vorherrschend sind im Gegenteil traditionelle Themen. Im Hinblick auf das Problem des Schönen der klassischen Ästhetik gehen die Ansichten über die Frage auseinander, ob der Künstler lediglich bei der Gestaltung des Schönen stehenbleiben soll, oder, ob die Flucht vor dem Häßlichen künstlerisch nicht zu rechtfertigen ist. Daher nimmt es nicht wunder, daß in bezug auf Form und Inhalt die Mehrzahl der Kritiker und Schriftsteller dem Inhalt den Vorrang gibt. Die Betonung des Inhalts spricht für ein »ideologisches« Verständnis des Kunstwerks als etwas, das auf eine bestimmte These abzielt, und damit erklärt sich teilweise der »ästhetische Idealismus« des »kritischen Realismus« in der kroatischen Literatur. Natürlich liegt die volle Erklärung der Besonderheiten dieser Erscheinung weder ausschließlich in der ästhetischen, noch in einer allgemein theoretischen Sphäre, sondern sie dürfte in der gesellschaftlich-politischen Wirklichkeit der Zeit zu suchen sein, in der kroatische Schriftsteller, Kritiker und Theoretiker wirken mußten, bzw. es überhaupt konnten.